

6. GRØNNSLETTVIKA I FARSUND. EN NEOLITTISK FANGST-BOPLASS MED KULTURLAG OG TRAKTBEGERKERAMIKK

Stine Melvold, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo

INTRODUKSJON

I 2005 foretok Kulturhistorisk museum (KHM) en sikringsundersøkelse av en steinalderboplass i Grønnslettvika, på Skjolnes (gnr. 7/33), i Farsund kommune i Vest-Agder (figur 6.1). Anleggelsen av en hyttevei på stedet hadde skadet deler av en funnrik steinalderboplass.

I løpet av to uker i felt ble det påvist kulturlag og gjort omfattende funn av bearbeidet flint, keramikk og brente beinfragmenter. Det viste seg raskt at det her befant seg en rik fangstlokalitet som har vært i bruk i første halvdel av neolitikum. Funnmaterialet og dateringene tyder på at boplassen er uten vesentlig innblanding fra verken tidligere eller senere faser enn tidligneolitikum og mellomneolitikum, det vil si 3800–2350 f.Kr. (5000–3800 ukal. BP; jf. Østmo 1988; Glørstad 2002:32, 2004). Dette er uvanlig for Farsundkysten, der strandforskyvningskurven er komplisert, med flere transgresjoner. De fleste undersøkte neolittiske fangstboplassene fra området har vist seg å være blandet med funn fra mesolitikum, noe som vanskeliggjør arbeidet med de typologisk-kronologiske rammene i regionen, og også videre diskusjoner av kulturhistoriske forhold.

Målsettingen med denne teksten er todelt. Jeg vil først og fremst beskrive undersøkelsen og presentere funnmaterialet fra lokaliteten Grønnslettvika. Deretter ønsker jeg å antyde hvordan lokaliteten kan være et bidrag til å belyse utbredelsen av traktbegerkulturen i Sør-Norge. Begrepet *traktbegerkulturen* brukes her i vid forstand, om materielle og idémessige fellesnevner i første del av neolitikum, i et stort område i det sørlige og sentrale Skandinavia (jf. Glørstad 2004:68).

Sørlands-området er en region der det antas at kulturimpulser fra øst og vest møtes gjennom forhistorisk tid. Innenfor steinalder er dette et tema som flere har berørt (bl.a. Ballin og Jensen 1995; Amundsen 2000; Glørstad 2005; Solheim 2007, 2009; Hallgren 2008), men der mye grunnforskning fortsatt gjenstår. Tidligere ble traktbegerkulturen ansett å ha sin begrensning i Norge til Oslofjords-området, ut fra en antagelse om at det første jordbruket var knyttet til lettdrevet jordsmonn her (Hinsch 1955; Østmo 1988). Nyere undersøkelser, deriblant den i Grønnslettvika,

nylig også Hamresanden i Kristiansand (Glørstad 2012:13–14), tyder på at det finnes gjenstandsmateriale som knyttes til traktbegerkulturen langt utenfor Oslofjords-området (jf. Østmo 2007:113, figur 1).

UNDERSØKELSEN

Grønnslettvika ligger ytterst i fjord- og skjærgårdslandskapet, mellom Lundevågen og Loshavn, utenfor Farsund by. Her finnes mange lune viker med skjærgården som en buffer mot havet rett utenfor. Dette kuperte landskapet står i skarp kontrast til de kilometerlange sandstrendene som strekker seg fra Lomsesanden, rett vest for Loshavn, og hele veien mot Lista fyr. Her er det åpent hav og flatt, fruktbart jordbruksland innenfor.

Grønnslettvika framstår som en trang VNV–ØSØ-gående dalgang inn fra en bukt i sjøen. Boplassflaten har her ligget godt beskyttet mot vær og vind. Hytteveien i Grønnslettvika var anlagt fra den kommunale veien og ned til hytta ved sjøen. Midtveis langs grusveien befinner det seg et platå på ca. 250 m², hvor boplassflaten ligger, mellom 6 og 9 meter over havet (figur 6.2).

Steinalderboplassen er blitt registrert ved flere tilfeller, på 1960-, -70- og -80-tallet (jf. id127441 i Askeladden). Det er registrert flere steinalderfunn over hele Grønnslettvika og i tiliggende områder. Skadene som hytteveien hadde forårsaket, la imidlertid rammene for undersøkelsen. Undersøkelsens primære mål ble dermed å gjøre en begrenset utgravning i de områdene som var forstyrret, med håp om å kartlegge lokalitetens karakter samt hvor store deler som var berørt. Dernest var det ønskelig å forsøke å danne seg et bilde av kronologiske, typologiske og teknologiske trekk i gjenstandsmaterialet og vurdere hvordan dette forholder seg til funn fra Østlandet og Vestlandet.

Anleggelsen av veien i Grønnslettvika innebar hovedsakelig påkjøring av grus i det naturlige terrenget ned til hytta. Den største skaden var forårsaket av grøfting langs veien på begge sider. Massen fra grøftene var lagt opp langs sidene av veien, og i disse massene var det mye arkeologisk materiale, kull og brente beinfragmenter. En del av undersøkelsen besto i å sålde disse haugene, og en del av artefaktmaterialet fra undersøkelsen stammer altså fra disse omrotede massene.

Figur 6.1. Kart over lokaliteten i Grønnslettвика i Farsund. Kart: Magne Samdal, KHM.

Figure 6.1. Map showing the site in Grønnslettвика, outside the town of Farsund in Vest-Agder, southern Norway. Map: Magne Samdal, Museum of Cultural History.

Figur 6.2. Oversikt over hovedaktivitetsområdet i Grønnslettвика, sett mot sør. Den undersøkte sjakten ses til venstre. Foto: Stine Melvold, KHM.

Figure 6.2. Photo facing south, showing the main activity area at the site. Construction of the road caused damage to the site. The excavated trench to the left. Photo: Stine Melvold, Museum of Cultural History.

Det ble prioritert å grave en sjakt ned i uforstyrrede masser i bunnen av en av grøftene. Denne viste at funnene fra den forstyrrede grøftemassen hadde typologisk likhet med funn fra urørte boplasslag. ^{14}C -dateringene fra kulturlaget kan dermed med større sikkerhet relateres til hele det innsamlede materialet. Den undersøkte sjakta var $12,5 \times 0,5$ meter langs den østlige kanten av veien. Den gir et tverrsnitt gjennom boplassflaten, og dermed et innblikk i boplassens utstrekning, stratigrafien og funntettheten. I sjakta ble det også dokumentert det som sannsynligvis er et ildsted.

Det ble tidlig observert et kulturlag på stedet. Kulturlaget består av fete, svarte jordmasser iblandet kullstøv, kullbiter og brent bein, foruten arkeologiske artefakter og skjorbrent stein. Kulturlaget kunne dokumenteres i den utgravde sjakta, og ellers på boplassflaten ble det benyttet jordbor og prøvestikking for å kartlegge utbredelsen. Kulturlagets tykkelse varierte, inntil 50 cm på det meste og mindre eller nesten fraværende i andre områder. Særlig tykt og

fett var kulturlaget i framkant av boplassflaten og ned i skråningen mot sjøen, og det representerer muligens et utkastområde for avfall fra en ellers plan flate (figur 6.3).

Det ble tatt ti prøvestikk for ytterligere å kartlegge aktivitetens utbredelse. Det var varierende mengder funn i alle prøvestikk bortsett fra ett funntomt. Funnmaterialet i prøvestikkene er av samme karakter som funnmaterialet fra kulturlaget. Det kan konkluderes med at det har vært aktivitet som har etterlatt littiske artefakter og keramikk i hele Grønnslettвика, noe som bekrefter de tidligere registreringene i området. Det har imidlertid vært et hovedaktivitetsområde langs veien der terrenget utgjør en terrasse, og her gir funnmaterialet et typologisk-kronologisk enhetlig inntrykk. Prøvestikk viste at kulturlaget også fortsatte under veien. Undersøkelsen bekreftet at det hovedsakelig er grøfting ved anleggelse av veien som har skadet boplassen, og en mer omfattende undersøkelse vil trolig gi mer informasjon.

Figur 6.3. Etter utgravning av ett mekanisk lag (10 cm) kom et urørt kulturlag for dagen. Sett mot sør. Foto: Stine Melvold, KHM.

Figure 6.3. Excavation revealed cultural deposits containing lithic artefacts, ceramics, fragments of burnt (cremated) bones and charcoal. Photo facing south. Photo: Stine Melvold, Museum of Cultural History.

FUNNMATERIALET

Den samlede funnmengden var totalt 14 294 funn, og flint utgjør over 99 prosent av funnmaterialet (figur 6.4). Materialet er ikke gjennomgått på nytt, og funnpresentasjonen her baserer seg på den opprinnelige rapporten (Melvold 2006).

Flint

En relativt stor andel av flintmaterialet er brent. En stor andel flint har cortex og generelt små dimensjoner, noe som kan tyde på at små lokale strandknoller har vært utgangspunktet for mye av redskapstilvirkingen. Flintkvaliteten er variabel, men generelt må kvaliteten kunne sies å være grov. Videre er fragmenteringsgraden høy, med utstrakt bruk av bipolar teknikk, og det forekommer generelt mye knusespor.

Materiale	Antall
bein	391
bergart	25
diabas	1
flint	13493
keramikk	330
kvarts	31
pimpstein	19
skifer	1
kullprøver	3
Totalsum	14294

Figur 6.4. Alle funn fordelt på materialkategori (C54184).
Figure 6.4. All archaeological finds from the excavation, sorted by raw-material type (C54184).

Gjenstandstype	Form	Antall
Pilspiss	A-spiss	23
Pilspiss	B-spiss	2
Pilspiss	Bladformet	1
Avslag	Bor	1
Avslag	Diverse retusj	5
Fragment	Diverse retusj	11
Fragment	Konveks retusj	7
Avslag	Med kantretusj	1
Mikroflekke	Med kantretusj	1
Avslag	Med konveks retusj	10
Avslag	Med rett retusj	2
Flekk	Med skråbuet enderetusj	1
Avslag	Med uregelmessig retusj	1
Fragment	Med konkav retusj	1
Avslag, fragment og splint		13097
Flekk		151
Flekk	Med rygg	23
Mikroflekk		68
Kjerne	Plattformkjerne	8
Kjerne	Sylindrisk kjerne	3
Kjerne	Uregelmessig kjerne	11
Kjerne	Bipolar kjerne	61
Kjernefragment		4
Totalsum, alle funn av flint:		13493

Figur 6.5. Alle funn av flint.
Figure 6.5. Flint artefacts.

Figur 6.6. Pilspisser av flint, fra venstre til høyre: tre A-spisser, en mer enegget type og en basis av en flateretusjert pilspiss. Foto: Ellen C. Holte, © Kulturhistorisk museum (Cf34100_413).

Figure 6.6. Different types of arrowheads of flint, from left to right: three tanged flint points (A-type), one more single-edged type and one bifacial point. Photo: Ellen C. Holte, © by Museum of Cultural History.

Blant de sekundærbearbeidede redskapene av flint dominerer 23 A-spisser (figur 6.5 og 6.6). Disse er i hovedsak laget på mindre flekker og flekkelignende avslag. Tangen har for det meste A1-retusj (enkelte med A2-retusj) og alltid med tange i proksimalenden av flekken. De fleste A-spissene har bruddskader i odden. Noen av A-spissene kan også tolkes som mer eneggede, med svakt utviklet tange. Det finnes også fragmenter av to B-spisser. I tillegg finnes en fragmentert flatehugget bladformet pilspiss med konkav basis, der frontalpartiet mangler. Denne er laget av en mørk flint av god kvalitet som skiller seg fra det resterende flintmaterialet. Spissen er trolig ikke tilvirket på lokaliteten og tilhører antagelig ikke hovedkonteksten på lokaliteten (se diskusjon nedenfor). Pilspissen ligner funn fra Slettabø-boplassen på Hå i Rogaland (Skjølvold 1977:322, Pl. 12, figur 11, II, 10/20). Den har også paralleller i funn fra nyere utgravninger i Kjelsvika som vender inn mot Lundevågen, nærmere bestemt funn på boplassen Kjelsvika IV, en snau kilometer nordvest for Grønnslettvik (Reitan 2009:30, 2010:44; Berg-Hansen 2010:126).

Av andre redskaper foreligger det en flekkekniv og flere former for skrapere, både med konveks og med rett retusj, stort sett laget av fragmenter. I tillegg til dette finnes flere fragmenter og avslag av slipt flint samt en A-spiss med slipespor. Ingen av avslagene eller fragmentene er store nok til at det kan sies noe

mer om hva slags type flintøks de er slått av.

Flekkematerialet av flint omfatter 69 mikroflekker (≤ 8 mm) og 175 flekker. Andelen flekker utgjør 72 prosent av det totale flekkematerialet. De fleste av flekkene er fragmenterte. Flintmaterialet i flekkene er av variabel kvalitet, både grovkornet og finkornet flint forekommer. Det forekommer både makroflekker og smalflekker, noen grove og noen svært regelmessige. Flere av flekkene er tykke og trekantede i tverrsnittet, og med motløpende avspaltningsarr på ryggen, antagelig er de slått av sylindriske kjerner. Forekomst av 23 ryggflekker, flekker med cortex og også 3 sylindriske kjerner og flere fragmenter av slike viser at hele sekvensen for flekkeproduksjon på sylindriske kjerner er til stede. I tillegg er flekkene brukt på stedet. Det forekommer flere redskaper laget av flekker, og flere av flekkene har slitespor langs sidekantene.

Mikroflekkene gir generelt inntrykk av å være mer fragmenterte enn flekkene, og det finnes få hele. Mange ligger helt på grensen i bredde til å bli klassifisert som flekker, og flere er tykke og trekantede i tverrsnitt. Antagelig kan mikroflekkematerialet også settes i sammenheng med flekkeproduksjon på sylindriske kjerner. Noe av mikroflekkematerialet kan eventuelt også settes i sammenheng med bipolar teknikk. Bipolare kjerner dominerer i kjernematerialet, de fleste er mellom 2 og 3 cm i største mål.

Bergart og kvarts

En liten andel av det littiske funnmaterialet fra Grønnslettvika er av bergart og kvarts, 76 funn, oppsummert i tabellen i figur 6.7. Det finnes én hel bergartsøks (i to deler). Dette er en slipt og noe uregelmessig tynnakkert firesidig øks (figur 6.8). Videre foreligger også et sidefragment av en tilsvarende type øks. Disse dateres vanligvis til tidlig- og mellomneolittisk tid. Det er også funnet en fragmentert egg av en slipt bergartsøks, antatt av diabas, men det er vanskelig å fastslå øksetypen nærmere.

Det er dessuten verdt å framheve en velbevart pilspiss av slipt skifer som ble funnet i grøftemassene. Spissen har små agnorer og rombisk tverrsnitt. Av type kan den ligne funn fra Slettabø-boplassen (Skjølsvold 1977:330: Pl. 20, figur 1d, II; figur 6.9).

Gjenstands-type	Form	Materiale	Antall
Pilspiss	Slipt	skifer	1
Øks		bergart	2
Øks		diabas	1
Avslag		bergart	14
Avslag		kvarts	30
Flekk		kvarts	1
Fragment		bergart	1
Knakkestein		bergart	3
Slippeplate		bergart	3
Kjerne	Uregelmessig kjerne	bergart	1
Pimpstein (natur)		pimpstein	19
Totalsum all bergart og kvarts:			76

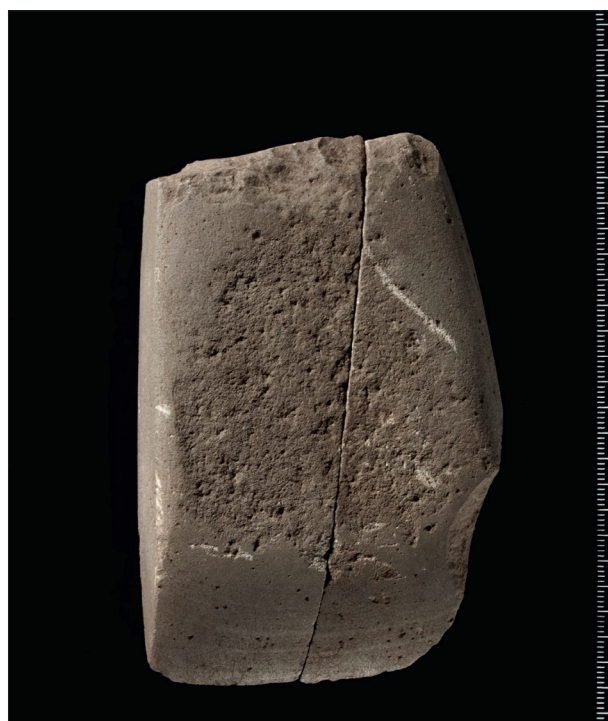
Figur 6.7. Alle funn av bergart og kvarts.

Figure 6.7. Artefacts of unspecified stone and quartz.

Brente bein

Det er funnet relativt mange brente beinfragmenter, i alt 391 fragmenter (70 gram). Beinmaterialet er osteologisk analysert i etterkant av at utgravningsrapporten ble skrevet (Bratbak 2008). Den osteologiske analysen omfattet 360 fragmenter, totalt 66,1 gram (figur 6.10). 23 fragmenter kunne bestemmes til art eller familie, mens 307, 13 og 17 fragmenter fra henholdsvis pattedyr, fugl og fisk ble vurdert som ubestembare.

Det bestemte pattedyrmaterialet viser ingen tegn til sjøpattedyr, men har en markant andel bever. I tillegg er det funnet innslag av klovdyr. Ett fragment er trolig fra storfe (1,2 gram), dette er funnet i urørt

Figur 6.8. Slipt firesidig bergartsøks. Foto: Ellen C. Holte, © Kulturhistorisk museum (Cf34100_412).

Figure 6.8. Axe of stone, four-sided and grinded. Photo: Ellen C. Holte, © by Museum of Cultural History.

Figur 6.9. Pilspiss av skifer. Foto: Foto: Ellen C. Holte, © Kulturhistorisk museum (Cf34100_411).

Figure 6.9. Tanged slate point. Photo: Ellen C. Holte, © by Museum of Cultural History.

kulturlag. Videre er ett fragment (0,2 gram) bestemt til tåledd av sau/geit, dette er funnet i massene fra grøftgravning i forbindelse med anleggelse av veien. Det er bestemt fem fragmenter av fugl til alke/alkefugl. Ellers er det tre fragmenter av mulig rovfugl og ett mulig av mindre alkefugl. Til sist skal det nevnes at fire fragmenter synes å være tildannet, hvorav ett er bestemt til bever, og to er ubestembare pattedyrbein.

Klasse	Art/Familie	Antall
Fisk/Pisces	Torskefamilien	3
	Torsk	3
	Lyr/Sei	1
	Ubestembar fisk	17
Fugl/Aves	Alkefamilien	3
	Alke	2
	Ubestembar fugl	13
Pattedyr/ Mammalia	Klovdyr – trolig storfe	1
	Sau/Geit	1
	Bever	9
	Ubestembar pattedyr	307
Totalsum		360

Figur 6.10. Sammendrag av osteologiske bestemmelser av beinmaterialet fra Grønnslettвика.

Figure 6.10. Table showing finds of cremated animal bones, specified to species.

Keramikk

I tillegg til det littiske materialet ble det funnet et omfattende keramikkmateriale med til sammen 330 skår (714,9 gram; figur 6.11a–e). Keramikken er fragmentert og forvitret, og en del av keramikken mangler innside eller utside–eller begge. Likevel har flere skår rester av matskorpe.

De fleste skårene lar seg ikke bestemme til gjenstandsdeler (rand/buk/bunn). Av 330 skår kan det skilles ut 3 bunnskår, 11 randskår og 19 konvekse skår. For 297 skår kan ikke gjenstandsdeler fastslås. Ett av randskårene har en svakt innbrettet munningsrand. Ett randskår har utoversvingt kant.

En rekke skår er dekorert. Materialet omfatter flere dekorformer, hovedsakelig forskjellige former for snorstempel, men også noe gropornering. På grunn av fragmenteringsgraden er det uvisst hvilke dekorelementer som eventuelt er kombinert, for eksempel på rand og buk. Av dekorformer forekommer følgende: tydelige snorstempelrender i henholdsvis to eller fire

render, snorstempel av tvunnet snor i korte, avspissede stempler i to render, tvunnet snor i varierende stempler i jevn tykkelse i tre render, mulig tvunnet snor i fem render, tydelig vinklet snorstempel i to rette render mot to vinklede render, diverse snorstempel av utydelig karakter, jevn gropornering i to eller tre render samt dekor med innrisset fure. Med utgangspunkt i dekorformer er keramikkmateriale fra Grønnslettвика samlet sett nokså sammenfallende med funn fra Slettabø-boplassen (se ill. i Skjølsvold 1977). Det er også identifisert dekor i form av tydelig skråstilt avstripping (to eller tre dårlig brente skår), slik det tidligere er påvist ved traktbegerboplassen Narestø II i Aust-Agder (Mikkelsen 1984, figur 10g og h).

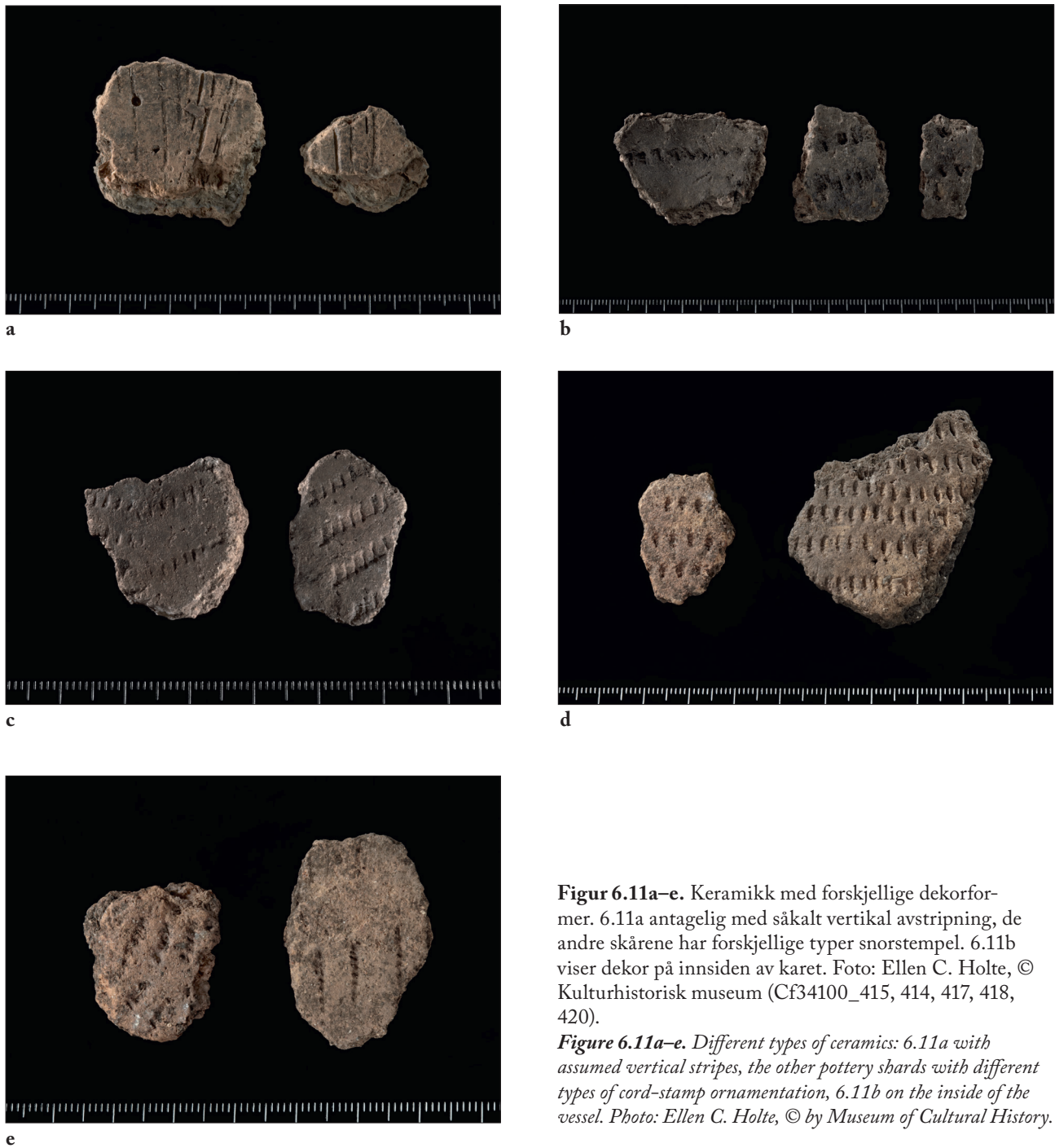
Keramikken er grovmagret, med magringskorn opp mot 1 cm (største mål), men det finnes også enkelte skår av finere gods. Magringskornene ser ut til i hovedsak å bestå av kvarts, feltspat og noe granitt, og det er ikke påvist organisk magring. På grunn av variasjonen både i dekor og i gods må det antas at det er snakk om flere kar.

¹⁴C-DATERING OG TYPOLOGISKE TREKK I FUNNMATERIALET

Det er foretatt to ¹⁴C-dateringer av kullprøver fra sikker kontekst i urørte kulturlagsmasser (figur 6.12). TUA-5415 daterer en kullprøve fra et mulig ildsted. TUA-5416 er en datering av en kullprøve tatt i kulturlaget, der terrenget begynte å falle, i det mulige utkastområdet i underkant av boplassflaten.

De to dateringene ligger innenfor det som regnes som tidligneo-litikum og mellomneolitikum A i Sør-Norge. De daterende elementene i det littiske funnmaterialet støtter en slik dateringsramme, med unntak av en flateretsjert spiss av senneolitisk type. Av funnmateriale som kan settes i sammenheng med den eldste datering, foreligger hele 23 A-spisser. De er hovedsakelig laget på små, flekkelignende avslag.

Også flekketeknologien kan tolkes i lys av den eldste datering. Flekketeknologi på sylindriske flekkkjerner knyttes til tidligneo-litikum på Vestlandet og opptrer noe senere på Østlandet. På Vestlandet definerer denne teknologien starten på tidligneo-litikum og har sitt høydepunkt i perioden 4000–3500 f.Kr. (5200–4700 BP). Teknikken er imidlertid også i bruk i mellomneolitikum. Nord for Boknafjorden er det en tydelig sammenheng mellom sylindrisk teknikk og råstoffet rhyolitt, men i sørlige deler av Rogaland er det en sterkere sammenheng mellom denne teknikken og flint (Olsen 1992; Alsaker 1987; Bergsvik 2002; Solheim 2007, 2009). På Østlandet er det få indikasjoner på at sylindrisk flekketeknikk forekommer

Figur 6.11a–e. Keramikk med forskjellige dekorformer. 6.11a antagelig med såkalt vertikal avstripping, de andre skårene har forskjellige typer snorstempel. 6.11b viser dekor på innsiden av karet. Foto: Ellen C. Holte, © Kulturhistorisk museum (Cf34100_415, 414, 417, 418, 420).

Figure 6.11a–e. Different types of ceramics: 6.11a with assumed vertical stripes, the other pottery shards with different types of cord-stamp ornamentation, 6.11b on the inside of the vessel. Photo: Ellen C. Holte, © by Museum of Cultural History.

Lab.ref.	Kontekst	Materiale	¹⁴ C alder BP	Kalibrert alder f. Kr.
TUa-5415	ildsted	Trekull Alm/Bjørk	4945 +/- 40	3775-3695
TUa-5416	kulturlag 2/utkast	Trekull Hassel/Bjørk	4335 +/- 40	3010-2900

Figur 6.12. Dateringsresultater.

Figure 6.12. Radiocarbon dates of charcoal from the site. TUa-5415 is from a fireplace. TUa-5416 dates charcoal from the cultural layer.

i begynnelsen av tidligneoolitikum. Teknikken tilkommer trolig noe senere, men antagelig i løpet av perioden (Østmo 1988:130; Glørstad 2004:38). Det er som nevnt også funnet flere artefakter av slipt flint som må stamme fra slipte flintøkser. Firesidige slipte økser av både bergart og flint knyttes til både tidlig- og mellomneolitisk periode. De tynnakkede typene knyttes til traktbegerkulturen (Østmo 1988:43).

Et noe uvanlig funn i Grønnslettвика er en velbevart pilspiss av slipt skifer, med små agnorer og rombisk tverrsnitt. Det er relativt få skiferfunn langs kysten i Sørlands-regionen, de forekommer i større grad i innlandet i Agder. På Vestlandet (og særlig Nord-Vestlandet) er skiferbruk mer utbredt, og det er her en tendens til at utviklingen går fra pilspisser med ovalt og spissovalt tverrsnitt helt i begynnelsen av tidligneoolitikum til spisser med tykkere rombisk tverrsnitt i yngre perioder (Nærøy 1993:78; Bjørkli 2005). Spisser med agnorer og rombisk tverrsnitt dominerer skiferspissmaterialet fra tidsrommet etter ca. 3500 f.Kr. (4700 BP) i Vest-Norge (Olsen 1992). Det er etter hvert også gjort en del funn av skifer på Østlandet. Hovedsakelig dreier det seg om pilspisser, og her brukes gjerne den samme kronologien som for Vestlandet i mangel av gode, daterte kontekster som kan belyse den tidlige skiferbruken på Østlandet (jf. Østmo 2008).

Det relativt omfattende keramikkmaterialet fra Grønnslettвика inkluderer som nevnt en rekke dekorformer, flere som gjenfinnes på lokaliteten Slettabø i Rogaland (Skjølsvold 1977), og også på Narestø II i Aust-Agder (Mikkelsen 1984). Sistnevnte er antatt å være en traktbegerlokalitet. Håkon Glørstad mener at keramikken fra Slettabø underbygger antagelsen om at det finnes en norsk lokal keramikkradisjon med grop- og snorstempelornert keramik allereide i tidligneoolitikum og ved overgangen til mellomneolitikum (Glørstad 1996:60, 2009:154, 158; Olsen 1992:143). En slik tidlig norsk keramikkradisjon kan spores i funnmaterialet fra Svinesundprosjektet i Østfold. Gropornert keramik ble funnet på lokaliteten Vestgård 6, mens snorstempeldekorert keramik ble funnet på Vestgård 3 og 6. Disse lokalitetene er datert til overgangen senmesolitikum-tidligneoolitikum (Glørstad 2004). Fredrik Hallgren (2008) har diskutert dekortyper i østsvensk tidligneoolitikum. Han argumenterer for at det er vanskelig utelukkende å relatere dekortyper til tidlige og sene faser, men heller at samme type dekor forekommer både tidlig og sent i perioden. Snorstempel kan dermed oppfattes som tidligneoolitisk TRB-keramik i henhold til dette.

Det er også funn som kan settes i sammenheng med den yngste dateringen fra Grønnslettвика. Det gjelder

to fragmenterte B-spisser og en flatehugget bladformet spiss. Dateringsrammene for B-spisser er usikre og vide og det forekommer stor morfologisk variasjon (Glørstad 1996:39, Østmo 2008:82). I Danmark knyttes denne pilspisstypen til siste del av traktbegerfasen og begynnelsen av stridsøkskulturen (Mikkelsen 1989; jf. Becker 1982). På den undersøkte boplassen Auve i Sandefjord er det funnet flere B-spisser, og boplassen er datert til mellomneolitikum A/overgangen til mellomneolitikum B (Østmo 2008:82, 163).

Den flatehuggede, bladformede pilspissen med konkav basis ligner funn fra Slettabø-boplassen (Skjølsvold 1977:322, Pl. 12, figur 11, II, 10/20). Dateringsrammen for slike flatehuggede spisser er vid, enkelte trekker den tilbake til mellomneolitikum, periode B (Skjølsvold 1977:133 ff.; Glørstad 1996), men kanskje særlig til større kulturelle og teknologiske endringer ved overgangen mellom mellomneolitikum B og senneolitikum (Mjærum 2012:131). Denne flatehuggede pilspissen er det yngste trekket i materialet fra Grønnslettвика. Den er dog funnet i mer usikker kontekst i omrodede masser fra veigrøfting, og den mørke og fine flintkvaliteten skiller seg klart fra den mer variable og til dels grove strandflinten som ellers dominerer. Det kan derfor virke som om spissen i alle fall ikke tilhører hovedkonteksten på boplassen.

STRANDLINJEDATERING

I forbindelse med en diskusjon av dateringen av bruksfasene på boplassen i Grønnslettвика er det også nødvendig å vurdere den lokale strandlinjekurven. Strandlinjeforskyvningen for Lista er komplisert. Dette kan skape utfordringer for tolkninger av steinalderboplasser, noe som er erfart ved flere kystnære utgravninger i området, som Farsundprosjektet og Lundevågenprosjektet (Ballin og Jensen 1995; Berg-Hansen og Reitan 2009). Nivået for øvre marine grense på Lista ligger et sted mellom 6 og 7 moh. og er datert til ca. 5500–5000 BP (ukal.) Prøsch-Danielsen 1997:99, 2006:84 ff.; Høeg 1995). Det er også spor av en dobbel transgresjon, med en topp på ca. 6 moh. rett før 6000 BP (ukal.), deretter en liten regresjon like før 5500 BP (ukal.), påfulgt av en ny transgresjonstopp i underkant av 7 moh. omkring 5200 BP (ukal.) Ryen 2007:115–116). Hvor hurtig den påfølgende regresjonen foregikk, er usikkert, men havnivået har trolig vært mellom 3 og 5 moh. ved overgangen mellom mellomneolitikum A og B (Berg-Hansen og Reitan 2009:22, med referanser). Strandlinjen skal ikke diskuteres videre her, men det kan fastslås at boplassen i Grønnslettвика, med en høyde på 6–9 moh. på boplassflaten, kan ha hatt en

strandtilknyttet beliggenhet både i tidligneolitikum og i mellomneolitikum. ¹⁴C-dateringene kan i denne sammenheng gi et lite bidrag til strandlinjekurven i området. Den eldste dateringen, til 3775–3695 f.Kr. (4945 ± 40 BP), er fra et ildsted som nødvendigvis må ha hatt god klaring til vannkanten da det var i bruk. Det er dermed grunn til å tro at den påfølgende regresjonskurven etter 5200 BP (ukal.) må ha vært nokså bratt.

Strandlinjekurven på Lista fører til at de mest attraktive boplassflatene gjerne har vært i bruk i flere perioder, særlig i det kuperte Skjolnes/Lundevågen-området. De neolittiske lokalitetene som ble undersøkt ved Farsundprosjektet (Ballin og Jensen 1995), var alle blandet med mesolittisk materiale. Også ved Lundevågenprosjektet omfattet de fleste boplassene flere bruksfaser (Berg-Hansen og Reitan 2009; Berg-Hansen 2010). Boplassmaterialet fra Grønnslettвика gir sammenlignet med disse undersøkelsene derimot inntrykk av å være relativt typologisk homogent.

GRØNNSLETTVIKA I LYS AV SENERE ÅRS DISKUSJON AV TRAKTBEGERKULTUREN

I senmesolitikum ble kystbosetningen mer stabil i Oslofjords-området, og enkelte områder og boplasser har vært i bruk over lengre tid (Glørstad 2010). De aller fleste undersøkte boplasser fra tidligneolitikum har en lignende lokalisering og har ligget i tilknytning til sjøen i skjærgårdslandskapet. På 2000-tallet er det blitt undersøkt en rekke tidligneolittiske boplasser i Oslofjords-regionen, og både funnmateriale og daterte kontekster har økt forståelsen av den tidligneolittiske perioden. Boplassene er typiske jakt-, fangst- og fiskeboplasser, og det er så langt kun kjent beinmateriale fra ville dyr. I tillegg forekommer det et noe annerledes funnmateriale enn tidligere, som inkluderer tynnakkede slipte økser av bergart, avslag av slipte flintøkser og keramikk (Glørstad 2012:10–11). Undersøkelsene i regi av Svinesundprosjektet konkluderte med at det ser ut til å være en høy grad av kontinuitet fra senmesolitikum til tidligneolitikum når det gjelder bosetningsmønstre og økonomi, men med innslag av funnmateriale som har sitt opphav lenger sør-i traktbegerkulturens område i Sør-Skandinavia (Glørstad 2004). Det er også blitt framhevet hvordan den kommunikative forutsetningen for neolittiseringen legges i senmesolittisk tid, der et kontaktnett etableres i skjærgårdslandskapet som strekker seg langs kysten fra Båhuslen i Sverige og helt til Lista på Sørlandet (Glørstad 2004:69, 2012:8).

Neolitikum er tradisjonelt blitt satt i sammenheng med jordbruk, mens de tidligneolittiske lokalitetene som er nevnt her, i all hovedsak ser ut til å kunne knyttes mer til jakt- og fangsttradisjoner, til tross for innslag fra traktbegerkulturen. Dette gjelder også for boplassen i Grønnslettвика, som framstår som en klassisk fangstlokalitet. Typiske *jordbruks*boplasser fra traktbegerkultur er fremdeles mangelvare, til tross for at pollenanalyser i Oslofjords-området viser tegn på åkerbruk og husdyrhold fra begynnelsen av tidligneolittisk tid (for eksempel Østmo 1988:233; Persson 2008:186–187, med referanser), selv om dette også er omdiskutert (Prescott 1996). Én mulighet er at disse boplassene er vanskelige å påvise, da de antagelig befinner seg i områder som stadig er attraktive jordbruksbygder og har vært det svært lenge. Det er også mulig at disse jordbruksboplassene opptre noe senere i tidligneolitikum (Glørstad 2012). De senere årene har ikke jordbruket som økonomisk aktivitet blitt vektlagt like mye, men snarere neolittiseringsprosessen som sosial og materiell endring (for eksempel Solheim 2012), knyttet til materielle og idémessige fellesnevner med opphav i Sør-Skandinavia.

Traktbegerkulturens uttrykksformer i Øst- og Vest-Sverige og i Danmark ser heller ikke ut til å være et helt homogent fenomen, og lokale variasjoner forekommer i både littisk materiale og keramikk (Glørstad 2004, med referanser, 2012:13). Det er de senere årene påpekt at den samme trenden også gjelder for norsk materiale; traktbegerkulturen omfatter en rekke ulike regionale særpreg, der lokal tradisjon er blitt påvirket av og er gitt en større sammenheng gjennom prestisjemotiverte nettverk, og det har foregått en sammensmelting av lokal tradisjon og interregionale impulser (Glørstad 2004, 2009). Det har vært et økende fokus på lokale variasjoner innenfor større regioner, der traktbegerkulturen i Sør-Skandinavia er en slik region, den vestlandske boplasskulturen en annen (Solheim 2012:22; jf. Bergsvik 2010). I Vest-Norge har studier av sosiale territorier og etniske grenser knyttet til arkeologisk materiale på regionalt nivå stått mer sentralt enn i Øst-Norge (Olsen og Alsaker 1984; Skjelstad 2003; Solheim 2007). I Øst-Norge har det tradisjonelt vært mer fokus på når og hvordan jordbruket oppsto, og diskusjonen av og definering av traktbegerkulturen har stått sentralt. Bruken av kronologiske og typologiske rammeverk med utgangspunkt i sørskandinaviske forhold har satt begrensninger på studiet av lokale variasjoner (Solheim 2012:26).

Gjennomgangen av funnmaterialet fra Grønnslettвика viser en rekke gjenstandskategorier som kan oppfattes

som tilhørende traktbegerkulturen slik den opptrer i Oslofjords-området. Gjenstandsmaterialet, og da særlig keramikkmaterialet og dekorformene, passer inn i bildet av en sørnorsk lokal traktbegertradisjon som strekker seg over et større område. Mange av dekorformene i keramikkmaterialet er gjenkjennelige både fra lokaliteter i Oslofjords-området og fra Sørlands-regionen, som den upubliserte Hæstad-lokaliteten (C38602) og Narestø (Mikkelsen 1984), begge i Aust-Agder. Til dette funnkomplekset hører også slipte firesidige bergartsøkser og slipt flint. Begge er funnkategorier som opptrer i Grønnslettвика. Den osteologiske analysen fra Grønnslettвика viser dessuten i tillegg en interessant funnkategori som ellers mangler på de tidligneolittiske boplassene vi kjenner så langt. Det er funnet tegn på husdyr i det osteologiske materialet: ett fragment av sau/geit, og ett fragment er trolig fra storfe, sistnevnte er funnet i en sikker kulturlagskontekst. Det har dessverre ikke vært ressurser til å få datert beinmaterialet. Det er ikke påvist tamdyr i Norge som er eldre enn fra mellomneolitikum A. Det dreier seg her om en tann fra storfe funnet i en heller i Stangeland i Rogaland, datert til 3255–2915 f.Kr. (Myhre og Øye 2002:34; Høgestøl og Prösch-Danielsen 2006:23). Det er imidlertid blitt etterlyst grundigere publisering av artsbestemmelsen og dateringsprosedyrer (Prescott 2009:198). Ellers er det kjent lite beinmateriale med datering til neolittisk periode overhodet. Det ville derfor vært av stor interesse å ¹⁴C-datere fragmentene fra Grønnslettвика.

Senere års utgravninger på Sørlandet har styrket antagelsen om at regionen kan anses å tilhøre en randsone i traktbegerkulturens utbredelsesområde. Grønnslettвика i Farsund er én av disse brikkene i et større puslespill, Hamremoien i Kristiansand en annen (Glørstad 2012). Hva dette kommer til å innebære kulturhistorisk sett, er fortsatt et uutforsket område, her er det foreløpig forsket lite på det etter hvert rikholdige funnmaterialet fra Sørlandet.

KONKLUSJON

Boplassen i Grønnslettвика dateres på grunnlag av ¹⁴C-dateringer, typologi og strandlinje til første halvdel av neolitikum (TN-MNA, 3800–2700 f.Kr., muligens inn i MNB, 2700–2350 f.Kr.). Det meste av funnmaterialet peker imidlertid mot tidligneolitikum. De tykke kulturlagene på stedet vitner om bruk over tid og er antagelig resultatet av gjentatte besøk over en lengre periode innenfor denne tidsrammen. Gjennom en mer omfattende utgravning kan kanskje både stratigrafi og spredningsanalyse bidra til å belyse de forskjellige

fasene. Større deler av boplassflaten er antagelig fortsatt intakte, slik at dette vil kunne være mulig.

Lista ligger i et område der flere mener gjenstandskulturer fra Vestlandet og Østlandet møtes (Nummedal og Bjørn 1930; Ballin 1995). Siden moderne steinalderundersøkelser kom i gang på 1970-tallet, er det blitt foretatt flere forvaltningsundersøkelser i Agder-fylkene i forbindelse med utbygging (Glørstad 2006:77–78). Kun et fåtall er så langt publisert (Ballin og Jensen 1995; Østmo 1989; Reitan 2010; Berg-Hansen 2010).

Det ble innledningsvis antydnet at undersøkelsen i Grønnslettвика er en av flere undersøkte lokaliteter de senere årene med gjenstandsmateriale som tradisjonelt knyttet til traktbegerkulturen langt utenfor Oslofjords-området. Gjennomgangen av funnmaterialet fra Grønnslettвика bekrefter dette og kan være med på å utvide yttergrensen for det som oppfattes som traktbegerkomplekset.

Lista er framhevet som et av de områdene der det kan hevdes at det er drevet jordbruk allerede i tidligneolitikum, basert på de grundige vegetasjonshistoriske undersøkelsene som er gjennomført (Prösch-Danielsen 1996; Høeg 1995). Hvis en datering av husdyrbein fra Grønnslettвика faller til tidligneolitikum–mellomneolitikum, vil dette i så fall gi et nytt perspektiv til diskusjonen omkring neolittiseringsprosessen i Norge. Kan hende skal ikke Sørlandet betraktes som en randsone for traktbegerkulturen, men som et lokalt tradisjonsområde innenfor traktbegerkulturen.

6. GRØNNSLETTVIKA IN FARSUND, SOUTHERN NORWAY. A NEOLITHIC HUNTING CAMP WITH TRB CERAMICS

The paper presents a rescue excavation and the archaeological finds from the site Grønnslettвика, close to the city of Farsund in Vest-Agder, southernmost Norway. Further, it is suggested how the site can contribute to the understanding of the TRB complex (the Funnel Beaker complex) in Norway. The site was damaged, and the excavation was limited to a small area. The purpose was to document the damage and the character of the site and its archaeological remains. The site is dated on the basis of radiocarbon, typology and shoreline to the beginning of the Neolithic period, more precisely within the period early Neolithic–middle Neolithic B (3800–32700 BC). The settlement period possibly stretches into middle Neolithic B (2700–2350 BC). Most of the finds, however, point towards the early Neolithic, including tanged and single-edged points, a thin-butted stone axe, fragments of polished flint axes and ceramics with a variety of ornamentation.

These finds are connected to the TRB complex as it appears in the Oslofjord area in the early Neolithic. Furthermore, it appears to be animal bones from livestock at the site, one from sheep/goat and one possibly from cattle; however, these bones are not yet dated. Later years of excavations in southern Norway have strengthened the assumption that the region can be considered to belong to the TRB complex, and Grønnslettвика is one of these sites. The article suggests that the South Coast should be seen not only as a TRB border zone but more as a local tradition area within the TRB in the early Neolithic.

LITTERATUR

- Alsaker, S. 1987. *Bømlo – steinalderens råstoffsentrum på Sørvestlandet*. Arkeologiske avhandlinger 4. Historisk Museum, Universitetet i Bergen.
- «Id127441» (26.04.2005). *Askeladden, Riksantikvarens database over fredete kulturminner og kulturmiljøer i Norge*. Hentet fra: <http://askeladden.ra.no>.
- Ballin, T.B. og O.L. Jensen 1995. *Farsundprosjektet – stenalderbopladser på Lista*. Oslo: Universitetets Oldsaksamling. (Varia, 29.)
- Ballin, T.B. 1995. «Beskrivelse og analyse af skævtrekanterne fra Farsund (Lundevågen R17 og R21)». *Universitetets Oldsaksamlings Årbok 1994*: 79–90.
- Becker, C.J. 1982. «Om grubekeramisk kultur i Danmark. Korte bidrag til en lang diskusjon (1950–1980)». *Aarbøger 1980*: 13–33.
- Berg-Hansen, I.M. 2010. «På sporet av tidlig gårdsstruktur. Kjelsvika – en marginal bosetning fra bronsealder og jernalder i et sentralområde på Lista, Vest-Agder fylke». *Viking LXXIII*: 121–142.
- Berg-Hansen, I.M. og G. Reitan 2009. *Sammenfattende rapport, arkeologisk utgravning, Lundevågenprosjektet delrapport 1, Lunde, 6/1, 6/35 og Skjolnes, 7/23, 7/27, Farsund kommune, Vest-Agder*. Rapport i Topografisk arkiv, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.
- Bergsvik, K.A. 2002. *Arkeologiske undersøkelser ved Skatestraumen*, bind 1. Universitetet i Bergen. Arkeologiske avhandlinger og rapporter, 7.
- Bergsvik, K.A., 2010. «Marrying the Enemy. Technologies and Regions in Early Neolithic Norway». R. Barndon, A. Engevik og I. Øye (red.). *The Archaeology of Regional Technologies. Case Studies from the Palaeolithic to the Age of the Vikings*: 109–126. Lewiston: The Edwin Mellen Press.
- Bjørkli, B. 2005. *Den arktiske steinalderen i sør. En studie av skiferfunn fra Sørøst-Norge*. Oldsaksamlingens museumsdistrikt. Hovedfagsoppgave. Universitetet i Bergen.
- Bratbak, O.F. 2008. *Analyse av brente bein funnet ved undersøkelse av lokaliteten Skjolnes 7/33, Farsund, Vest-Agder*. Rapport i Topografisk arkiv, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.
- Glørstad, H. 1996. *Neolittiske smuler. Små teoretiske og praktiske bidrag til debatten om neolittisk keramikk og kronologi i Sør-Norge*. Oslo: Universitetets Oldsaksamling. (Varia, 33.)
- Glørstad, H. 2002. *Utgravninger avsluttet i 2001. Svinesundprosjektet*, bind 1. Oslo: Universitetets kulturhistoriske museer, Oldsaksamlingen. (Varia, 54.)
- Glørstad, H. 2004. *Oppsummering av Svinesundprosjektet. Svinesundprosjektet*, bind 4. Universitetets kulturhistoriske museer, Universitetet i Oslo. (Varia, 57.)
- Glørstad, H. 2005. Tangen – en neolittisk boplass fra Kragerø kommune i Telemark. Noen betraktninger omkring boplassens kulturmiljø og Traktbegerkulturens vestgrense. *Viking LXVIII*: 25–54.
- Glørstad, H. 2009. «The Northern Province? The Neolithisation of Southern Norway». H. Glørstad og C. Prescott (red.). *Neolithisation as if History Mattered. Processes of Neolithisation in North-Western Europe*: 135–168. Lindome: Bricoleur Press.
- Glørstad, H. 2010. *The Structure and History of the Late Mesolithic Societies in the Oslo Fjord Area*. Lindome: Bricoleur Press.
- Glørstad, H. 2012. «Traktbegerkulturen, kysten og det tidligste jordbruket – et problem for periferien?». A. Solberg, J.A., Stålesen og C. Prescott (red.). *Neolitikum. Nye resultater fra forskning og forvaltning*: 6–17. Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier, Universitetet i Oslo. (Nicolay Skrifter, 4.)
- Hallgren, F. 2008. *Identitet i praktik. Lokala, regional och överregionala sociala sammanhang inom nordlig traktbägerkultur*. Doktoravhandling. Uppsala Universitet. (Coast to coast-book, 17.)
- Hinsch, E. 1955. «Traktbegerkultur – megalittkultur. En studie av Øst-Norges eldste, neolittiske gruppe». *Universitetets Oldsaksamlings Årbok 1951–1953*: 10–177.
- Høeg, H.I. 1995. «Pollenanalyse på Lista». T.B. Ballin og O. L. Jensen. *Farsundprosjektet – stenalderboplasser på Lista*: 266–321. Oslo: Universitetets Oldsaksamling. (Varia, 29.)
- Melvold, S.A. 2006. *Arkeologisk utgravning. Boplassfunn fra yngre steinalder. Skjolnes 7/33, Farsund, Vest-Agder*. Rapport i Topografisk arkiv, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.
- Mikkelsen, E. 1984. Neolitisingen i Øst-Norge.

- Universitetets Oldsaksamlings Årbok* 1982/1983, s. 87–128.
- Mikkelsen, E. 1989: *Fra jeger til bonde. Utviklingen av jordbruksfunn i Telemark i steinalder og bronsealder*. Oslo: Universitetets Oldsaksamling. (Universitetets oldsaksamlings skrifter. Ny rekke, 11.)
- Mjærum, A. 2012. «The Bifacial Arrowheads in Southeast Norway. A Chronological Study». *Acta Archaeologica* 83: 105–143.
- Myhre, B. og I. Øye 2002. *Norges landbruks historie*, bind 1. Det norske samlaget. Oslo.
- Nummedal, A. og A. Bjørn 1930. «Boplassfund fra yngre steinalder i Aust-Agder». *Universitetets Oldsaksamling Årbok* 3/1929: 21–109.
- Nærøy, A.J. 1993. «Chronological and Technological Changes in Western Norway 6000–3800 BP». *Acta Archaeologica* 63: 77–95.
- Olsen, A.B. 1992. *Kotedalen – en boplass gjennom 5000 år*, bind 1. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Olsen, A.B. og S. Alsaker 1984. «Greenstone and Diabas Utilization in the Stone Age of Western Norway. Technological and Socio-Cultural Aspects of Axe and Adze Production and Distribution». *Norwegian Archaeological Review* 17/2: 71–103.
- Persson, P.Å. 2008. «Nauen 5.2 – steinaldersboplatser och fossil åkermark». L.E. Gjerpe (red.). *E18-prosjektet Vestfold*, bind 2. Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo. (Varia, 72.)
- Prescott, C. 1996. «Was there really a Neolithic in Norway?» *Antiquity* 70: 77–87.
- Prescott, C. 2009. «History in prehistory – the later Neolithic/Early Metal Age, Norway». H. Glørstad og C. Prescott (red.). *Neolithisation as if History Mattered. Processes of Neolithisation in North-Western Europe*: 193–215. Lindome: Bricoleur Press.
- Prøsch-Danielsen, L. 1996. «Vegetation History and Human Impact during the last 11500 Years at Lista, the Southernmost Part of Norway. Based Primarily on Professor Ulf Hafsten's Material and Diary from 1955–1957». *Norsk Geografisk Tidsskrift* 50: 85–99.
- Prøsch-Danielsen, L. 1997. «New Light on the Holocene Shore Displacement Curve on Lista, the Southernmost Part of Norway. Based Primarily on Professor Ulf Hafstens' Material from 1955–1957 and 1966». *Norsk geografisk Tidsskrift* 51: 83–101.
- Prøsch-Danielsen, L. 2006. *Sea-Level Studies along the Coast of Southwestern Norway. With Emphasis on Three Short-lived Holocene Marine Events*. Arkeologisk museum i Stavanger. (AmS-Skrifter, 20.)
- Reitan, G. 2009. *Arkeologisk utgravning. Lundevågenprosjektet, delrapport 4. Kjelsvika IV: Boplassfunn fra eldre bronsealder, yngre steinalder og eldre jernalder, samt dyrkningslag fra eldre bronsealder Skjolnes, 7/23, Farsund kommune, Vest-Agder*. Rapport i Topografisk arkiv, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.
- Reitan, G. 2010. «Lundevågenprosjektet – gammelt nytt fra Norges sørsøss». *Vest-Agder-museet Lista, Årbok* 2010: 39–50.
- Ryen, H.T. 2007. *Georadar-undersøkelser og identifisering av radar-facies istrandsedimenter og kystdyner på Lista, Farsund kommune, Vest-Agder*. Masteroppgave. Universitetet for miljø- og biovitenskap, Ås.
- Skjelstad, G. 2003. *Regionalitet i vestnorsk mesolitikum. Råstoffbruk og regionale grenser på Vestlandskysten i mellom- og senmesolitikum*. Hovedfagsavhandling. Universitetet i Bergen.
- Skjølvold, A. 1977. Slettabøboplassen. Arkeologisk museum i Stavanger. (AmS-Skrifter, 2.)
- Solheim, S. 2007. *Sørvest-Norge i tidligneolitisk tid. En analyse av etniske grenser*. Masteroppgave. Universitetet i Bergen.
- Solheim, S. 2009. «En sosialt konstruert grense i vestnorsk tidligneolitikum». *Primitive tider* 11: 51–62.
- Solheim, S. 2012. *Lokal praksis og fremmed opphav. Arbeidsdeling, sosiale relasjoner og differensiering i østnorsk tidligneolitikum*. Doktoravhandling. Universitetet i Oslo.
- Østmo, E. 1988. *Etablering av jordbrukskultur i Østfold i steinalderen*. Oslo. (Universitetets oldsaksamlings skrifter. Ny rekke, 10.)
- Østmo, E. 1989. «Vassendøya i Bygland. Fra Setesdalens steinalder». *Viking* LII: 22–52.
- Østmo, E. 2007. «The Northern Periphery of the TRB. Graves and Ritual Deposits in Norway». *Acta Archaeologica* 78/2: 111–142.
- Østmo, E. 2008. *Auve. En fangstboplass fra yngre steinalder på Vesterøya i Sandefjord. 1. Den arkeologiske del*. Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo. (Norske Oldfunn, XXVIII.)